

REAL BİZNES TSİKLLƏRİ NƏZƏRİYYƏSİNİN TƏKAMÜLÜ: HƏRTƏRƏFLİ BAXIŞ

Daxil olub: 7 sentyabr 2023-cü il
Qəbul olunub: 9 oktyabr 2023-cü il
Received: 7 September 2023
Accepted: 9 October 2023

Ramiz Rəhmanov
doktorant, UNEC
rahmanovrr@gmail.com

Xülasə

Bu məqalənin əsas məqsədi Real Biznes Tsiklləri (RBT) nəzəriyyəsinin təkamül inkişafını hərtərəfli təhlil etmək, onun güclü və zəif tərəflərini göstərməkdir. Nəzəriyyənin vacib xüsusiyyətlərini göstərmək üçün sadə RBT modeli təqdim edilir, impuls-cavab funksiyalarının əsas nəticələrinə baxılır. Məqalədə həmçinin RBT nəzəriyyəsindəki əsas ideyalar və onların ətrafında aparılan müzakirələr işıqlandırılır, mübahisəli məqamlar xüsusilə vurğulanır. Eyni zamanda, məqalədə RBT nəzəriyyəsindən irəli gələn siyasət nəticələrinə baxılır, onların praktiki əhəmiyyəti müzakirə edilir. RBT üzrə aparılan son tədqiqatlar müzakirə edilir və gələcək tədqiqat istiqamətləri qeyd edilir.

Açar sözlər: *Real Biznes Tsikllər nəzəriyyəsi, Keyns nəzəriyyəsi, Monetar nəzəriyyə, Lukas tənqidi, makroiqtisadi siyasət.*

EVOLUTION OF THE THEORY OF REAL BUSINESS CYCLES: COMPREHENSIVE ANALYSIS

Ramiz Rahmanov
Ph.D. Candidate, UNEC
rahmanovrr@gmail.com

Abstract

The primary aim of this article is to provide a thorough analysis of the development of the Real Business Cycles (RBC) Theory, highlighting both its strengths and weaknesses. In order to illustrate the core aspects of this theory, a simple RBC model is introduced, and the results of impulse-response functions are analyzed. The article sheds light on the fundamental concepts of the RBC theory and the ongoing debates that surround them, with a specific focus on contentious issues. Moreover, the article delves into the policy implications that stem from the RBC theory and explores their practical significance. Recent advancements in RBC research are discussed, and potential avenues for future research are delineated.

Keywords: *Real Business Cycles theory, Keynesian theory, Monetary theory, Lucas Critique, macroeconomic policy.*

ЭВОЛЮЦИЯ ТЕОРИИ РЕАЛЬНЫХ ДЕЛОВЫХ ЦИКЛОВ: КОМПЛЕКСНЫЙ ВЗГЛЯД

Рамиз Рахманов
аспирант, UNEC
rahmanovrr@gmail.com

Резюме

Основная цель данной статьи – всесторонне проанализировать эволюционное развитие теории реальных деловых циклов (РДЦ), показать ее сильные и слабые стороны. Представлена простая модель РДЦ, отражающая основные особенности теории, и рассмотрены результаты импульсных функций. В статье также освещаются основные идеи теории РДЦ и дебаты вокруг них, уделяя особое внимание спорным моментам. В то же время в статье рассматриваются политические последствия, вытекающие из теории РДЦ, и обсуждается их практическое значение. Рассматриваются недавно проведенные исследования по РДЦ и указываются потенциальные направления будущих исследований.

Ключевые слова: теория реальных деловых циклов, кейнсианская теория, монетарная теория, критика Лукаса, макроэкономическая политика.

Giriş

İqtisadi tsikllərin səbəbləri və ötürülməsi ilə bağlı müzakirələr keçən əsrdə “Böyük Depressiya” zamanı və Keynsin “Ümumi nəzəriyyə” əsərinin nəşrindən sonra olduğu kimi, bu gün də aktual olaraq qalır. Hal-hazırda debatlar əsasən klassik məktəb və Keyns məktəbi arasında gedir [1]. Klassik məktəb iqtisadi agentlərin optimallaşdırılma bacarıqlarına, tələb və təklifi bərabərləşdirmək üçün nisbi qiymətlərin uyğunlaşmasına və azad bazarların səmərəliliyinə xüsusi əhəmiyyət verir. Keyns məktəbi isə iddia edir ki, iqtisadi tsiklləri başa düşmək üçün bazar iflasının mümkünlüyünü qəbul etməklə yanaşı, ümumi tarazlıq probleminin incəlikləri də araşdırılmalıdır.

Real biznes tsikllər (RBT) nəzəriyyəsi iqtisadi dəyişkənliyə dair klassik məktəbin ən son təzahürüdür. Nəzəriyyəyə görə texnoloji dəyişikliklərin sürətində təsadüfi şoklar agentlərin öz əmək təkliflərini və istehlak səviyyələrini rəşional şəkildə tənzimləməyə məcbur edir. Beləliklə, biznes tsikllər iqtisadiyyatın mövcud istehsal texnologiyasındakı dəyişikliklərə təbii və səmərəli reaksiyasıdır [1]. Lakin bütün özəlliklərlə yanaşı, nəzəriyyənin bəzi aspektləri müzakirə predmetidir. Məsələn, iqtisadi tsikllərin tutarlı empirik izahatı verilmir. Tsikllər nəzəriyyəsinin əsas zəif cəhətləri böyük miqyaslı texnoloji şoklardan asılılığı və məşğulluqda dəyişikliklərin asudə vaxtının zamanlararası əvəzlənməsi ilə izah edilməsidir [2, 3]. Bundan əlavə, RBT nəzəriyyəsi müşahidə olunan tsikllərlə

bağlı sosial xərclərin əhəmiyyətini kiçildir, bu da risklidir, çünki reallıqda heç bir tənəzzül cəmiyyətlər üçün ağrısız keçmir [4].

Bu məqalənin bir neçə məqsədi var. Birincisi, oxuculara RBT nəzəriyyəsi üzrə mövcud ədəbiyyatın hərtərəfli və tənqidi təhlilini təqdim etmək, bu sahədə əsas tendensiyaları və boşluqları göstərməkdir. İkincisi, nəzəriyyənin iqtisadi siyasət üçün nəticələrinin tətbiqi ilə bağlı mövcud sualları müzakirə etməkdir. Üçüncüsü, RBT üzrə makroiqtisadi modellər və onların əsas fərziyyələri haqqında nəzəri bilikləri dərinləşdirməkdir.

Məqalənin strukturu aşağıdakı kimidir. Bundan sonrakı hissə RBT nəzəriyyəsinin tarixçəsinə həsr olunur. Üçüncü hissədə sadə RBT modeli təqdim olunur, onun əsas xüsusiyyətləri göstərilir. Növbəti hissədə RBT nəzəriyyəsinin makroiqtisadi siyasətə göstərdiyi təsiri barədə bəhs edilir. Beşinci hissədə RBT nəzəriyyəsi barədə mövcud tənqidi fikirlər müzakirə edilir. Altıncı hissədə RBT mövzusunda son tədqiqat işlərini işıqlandırılır. Sonuncu hissədə isə əsas nəticələr ümümləşdirilir və mövzu üzrə növbəti potensial tədqiqat istiqamətləri nəzərdən keçirilir.

Real Biznes Tsikllər nəzəriyyəsinin tarixçəsi

Biznes tsikllərlə bağlı tədqiqatlar iqtisadiyyatların təkrarən yüksəliş və tənəzzül dövrlərdən keçməyinin səbəblərini və nəticələrini araşdırır. RBT nəzəriyyəsi iqtisadiyyatdakı dalğalanmaların əsasən real amillərdən qaynaqlandığını göstərir. Ötən əsrdə iqtisadçıların real biznes tsikllərinə həm çox diqqət yetirdiyi dövrlər, həm də əhəmiyyət vermədiyi dövrlər olub. Belə ki, 1920-ci illərdə iqtisadçılar əmtəə və resursların tələb və təklifindəki dəyişikliklərin iqtisadiyyata necə təsir etdiyini başa düşmək üçün mikroiqtisadi nəzəriyyələrin elementlərini istifadə etmişdirlər. Lakin 1930-cu illərdəki Böyük Depressiya biznes tsikllər nəzəriyyəsinə böyük təsir göstərmişdir. İqtisadçılar tsiklləri izah etmək üçün təkcə mikroiqtisadi nəzəriyyələrin kifayət etdiyinə şübhə ilə yanaşmağa başlamışdılar. Onlar real faktorlara az diqqət yetirməyə, monetar şəraitə, ev təsərrüfatlarının və biznesin psixoloji aspektlərinə isə daha çox önəm verməyə başlamışdılar. Həmçinin hesab edilirdi ki, dövlətin müdaxiləsi nəinki arzu olunandır, həm də zəruridir.

1960-cı illərdə iqtisadçılar artıq biznes tsikllərin əhəmiyyətinin itirilməsi barədə fikir irəli sürmüşdülər [4]. O dövrdə üstünlük Keynsin modelinə verilmişdir. Keynsin modelində iqtisadiyyatda ümumi tələb monetar və fiskal siyasətlər vasitəsilə idarə edilir. Bu baxımdan inflyasiya tələbin həddən artıq çox olduğu, işsizlik isə tələbin kifayət qədər olmadığı təqdirdə yaranır. Siyasətçilər əsasən inflyasiya və işsizlik arasında balansı müəyyən etməli idilər, bu da Fillips əyrisi adlanır. O dövrdə əsas vəzifə Keynsçi çərçivəni dəstəkləyən mikroiqtisadi prinsiplər üçün möhkəm zəmin yaratmaq olmuşdur. Lakin bu vəzifə siyasətçilərin iqtisadiyyatı sabitləşdirmək səylərinə mane olmayan ikinci dərəcəli məsələ kimi görünürdü [5].

1970-ci illərdə təqribən on illik iqtisadi artımdan sonra yüksək inflyasiya səviyyəsi ilə müşayiət olunan biznes tsikli yenidən yaranmışdır. Bu hadisə ənənəvi keynsçi çərçivənin biznes tsikllərin dinamikasını başa düşmək üçün qeyri-adekvat olduğunu göstərmişdir. Aydın oldu ki, Keyns modeli iqtisadi mühitdəki dəyişiklikləri, pul və fiskal siyasətlərin təsirləri ilə bağlı suallara doğru cavab vermir. Zəif nəzəri təməli olan, lakin empirik faktlara əsaslanan Keyns nəzəriyyəsi öz etibarlılığını itirmişdir [5].

Makroiqtisadi proseslərin interpretasiyasında keynsçi yanaşmanın əsas problemi onun fərdi seçimlərə və mikroiqtisadi prinsiplərə söykənən tutarlı təməlin olmamasıdır. 1968-ci ildə Milton Fridman [Milton Fridman (1912-2006) – amerikalı iqtisadçı, monetarizm nəzəriyyəsinin yaradıcısı. 1976-cı ildə istehlakın təhlili, monetar tarix və nəzəriyyə, stabilizəedirmə siyasətinin mürəkkəbliyi ilə bağlı apardığı tədqiqatlara görə İqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür] və daha sonra 1976-cı ildə Robert Lukas [Robert Lukas (1937-2023) - amerikalı iqtisadçı, Yeni klassik makroiqtisadiyyatın banilərindən biridir. 1995-ci ildə rəasional gözləntilər fərziyyəsini inkişaf etdirdiyinə, tətbiq etdiyinə, bununla da makroiqtisadi təhlili dəyişdirdiyinə və iqtisadi siyasət haqqında anlayışı dərinləşdirdiyinə görə İqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür] keynsçi mühakimələrində bu çatışmazlığı aşkar edən nüfuzlu məqalələr dərc edərək müasir makroiqtisadiyyatın bünövrəsini qoymuşdurlar [6, 7].

1960-cı illərdə Keyns nəzəriyyəsinin əsas elementi inflyasiya ilə real istehsal və ya işsizlik arasında tarazlıq ideyası idi. Bununla belə, Milton Fridman iddia edirdi ki, mikroiqtisadiyyatın əsas prinsipləri uzunmüddətli Fillips əyrisinin şaquli olmasını diktə edir [6]. Başqa sözlə, mikroiqtisadi prinsiplərə görə, fərdlər öz faydalılıqlarını və şirkətlər öz mənfəətlərini maksimum səviyyəyə çatdırırlar, bu isə nominal qiymətlərdən və ya pul gəlirlərindən təsirlənməyən real tələb və təklif əyrilərinin formalaşdırılmasına səbəb olur. Nəticə etibarı ilə davamlı inflyasiya mallara real tələb və ya təklifin istənilən səviyyəsində mövcud ola bilər. Beləliklə, keynsçi iqtisadiyyatının əsas müddəası mikroiqtisadi prinsiplərlə birbaşa ziddiyyət yaratmışdır.

Robert Lukas da bu məqamı vurğulamışdır. Mikroiqtisadi əsaslara görə keynsçilər tərəfindən çox vaxt istifadə edilən davranış münasibətləri iqtisadi siyasətdəki dəyişiklikləri dəqiq qiymətləndirmək üçün adekvat deyil. Lukas gələcək siyasətlə bağlı gözləntilərin hazırkı qərarlara təsir edəcəyini və bununla da davranışları dəyişdirəcəyini qeyd etmişdir. Bundan əlavə, Lukas gözləntilərin özbaşına formalaşa bilməyəcəyini, lakin rəasional olduğunu təklif etmişdir [7].

Fərdi seçimlərə söykənən əsaslı çərçivənin olmaması Keyns modellərinin dinamik aspektləri üçün çətinliklər yaratmışdır. Biznes tsiklləri ənənəvi olaraq zamanla dəyişən bir proses kimi başa düşülürdü. Bununla belə, Keyns modellərinin bünövrəsi ilk növbədə statikdir, kapitalın həcmi sabit götürülür və diqqət konkret bir anda istehsalın müəyyən edilməsinə yönəldilir [5]. İnvestisiya və inventar tənzimlənməsi kimi mexanizmlər, eləcə də qiymət və ya əməkhaqqı tənzimlənməsi və qismən tənzimləmə modelləri vasitəsilə dinamik elementləri tətbiq etməyə cəhd edilmişdir. Lakin bu dinamik spesifikasiyalar maksimumlaşdırma prinsiplərinə bağlı olan və fərdi seçimə əsaslanan çərçivədən

irəli gəlmirdi. Bunun əvəzinə onlar ya fərdi agentlərin, ya da ümumiyyətlə bazarların davranışlarını təsvir edən qaydalar idi. Bir davranışın ifadəsini digərindən üstün tutmaq üçün heç bir nəzəri əsas yox idi. Sadəcə, mövcud statistik faktları daha yaxşı izah edən qaydalara üstünlük verilirdi.

1980-ci illərin əvvəllərində yeni klassik məktəb daxilində alternativ yanaşma, RBT nəzəriyyəsi tədricən öz yerini tutmuşdur. Bu nəzəriyyə Nobel mükafatçıları Fin Kidland [Fin Kidland (1943) – norveçli iqtisadçı, biznes tsikllər nəzəriyyəsinin inkişafına böyük töhfə vermişdir. 2004-cü ildə dinamik makroiqtisadiyyata verdiyi töhfəyə görə Preskotla bir yerdə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür] və Edvard Preskot [Edvard Preskot (1940-2022) – amerikalı iqtisadçı, biznes tsikllər nəzəriyyəsinin inkişafına mühüm töhfələrlə tanınır. 2004-cü ildə dinamik makroiqtisadiyyata verdiyi töhfələrə görə Kindlandla bir yerdə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür] tərəfindən irəli sürülmüşdür [13]. RBT nəzəriyyəsində iqtisadi fəaliyyətdə dalğalanmaların hərəkətverici qüvvəsi kimi texnoloji şoklar çıxış edir. Eyni zamanda, RBT nəzəriyyəsi aqrekat iqtisadi dəyişənləri bir çox agentlər tərəfindən verilən qərarların nəticəsi kimi qəbul edir. Bu agentlər istehsal imkanlarını və mövcud resursları nəzərə alaraq, özlərini mümkün qədər çox məmnun etməyə çalışırlar [5]. Beləliklə, bu modellər tutarlı və aydın mikroiqtisadi əsasların üzərində qurulmuşdur. Xüsusilə, RBT modelləri faydalılığı maksimuma çatdırmaq istəyən rəşional agentlər iqtisadiyyatda baş verən dəyişikliklərə necə reaksiya verməyi və bu aqrekat iqtisadi dəyişənlərə necə təsir edəcəyini təxmin edir. Növbəti hissədə RBT modelinin sadə versiyası təqdim edilir və onun əsas xüsusiyyətləri müzakirə edilir.

RBT modellərinin əsas xüsusiyyətləri

Burada təqdim olunan model Kuli və Preskot tərəfindən qurulan modelin xüsusi versiyasıdır [8]. Sadə RBT modeli ev təsərrüfatları və firmalardan ibarətdir. Ev təsərrüfatları mal və xidmətləri istehlak edir və firmalarda işləyir. Bundan əlavə, ev təsərrüfatları iqtisadi dinamikaya təsir edən kapitala sərmayə qoymaqla modeldə əsas rol oynayır. Firmalar isə mal və xidmət istehsalı ilə məşğul olur. Firmalara istehsalı artırmaq üçün kapital tələb olunur, onlar bu kapitalı ev təsərrüfatlarından icarə götürür və istifadəsinə görə icarə haqqı ödəyir. Firmalar həmçinin əmək bazarı vasitəsilə ev təsərrüfatlarından asılıdır.

Modeldə ev təsərrüfatları və firmalar arasında əlaqələr qarşılıqlıdır. Ev təsərrüfatları firmalarda çalışır və bunun müqabilində gəlir əldə edir. Sonra bu gəlir qismən firmalar tərəfindən istehsal olunan məhsulların istehlakına xərclənir, qalan hissəsi isə qənaət edilir. Qeyd etmək vacibdir ki, bu model daxilində qənaətlə bağlı heç bir xərc yoxdur. Qənaət olunan vəsaitlər kapitala yatırılır, sonra bu kapital firmalar tərəfindən məhsuldarlığı və istehsalı artırmaq üçün istifadə edilir.

Ev təsərrüfatları istehlak və asudədən ibarət olan faydalılıq funksiyasını maksimum səviyyəyə çatdırırlar. Ev təsərrüfatları mümkün qədər çox istehlak və istirahət etmək

istəsələr də, büdcə onların imkanlarını məhdudlaşdırır. Onların büdcəsi iki mənbədən formalaşır: əməkhaqqı və kapital qoyuluşlarından əldə olunan gəlir. Kapital cari səviyyəyə, amortizasiya dərəcəsinə və investisiyalardan asılı olaraq dəyişir. Beləliklə, ev təsərrüfatlarının maksimumlaşdırılması məsələsi aşağıdakı kimidir:

$$\max_{c_t, n_t, k_{t+1}} E_0 \left\{ \sum_{t=0}^{\infty} \beta^t [(1 - \alpha) \log(c_t) + \alpha \log(1 - n_t)] \right\}$$

nəzərə alaraq ki,

$$\begin{aligned} c_t + i_t &= w_t n_t + r_t k_t \\ k_{t+1} &= (1 - \delta) k_t + i_t, \end{aligned}$$

burada β diskont əmsalı, α əməyin elastikliyi, c_t istehlak, n_t işlədiyi saatların sayı, w_t əməkhaqqı, k_t kapital, i_t investisiya, r_t gəlirlilik dərəcəsi, δ amortizasiya normasıdır. Bu modeldə tam rəqabət mühiti olduğu fərz edildiyinə görə mənfəət sıfıra bərabərdir. Firmalar istehsal funksiyasını şərt olaraq qəbul edərək öz mənfəətlərini maksimuma çatdırırlar:

$$\max_{k_t, n_t} y_t - r_t k_t - w_t n_t$$

nəzərə alaraq ki,

$$\begin{aligned} y_t &= e^{z_t} k_t^\theta n_t^{1-\theta} \\ z_{t+1} &= \rho z_t + \varepsilon_{t+1}, \varepsilon \sim N(0, \sigma_\varepsilon^2), \end{aligned}$$

burada y_t istehsalatın həcmi, θ kapitalın elastikliyi, z_t ümumi faktor məhsuldarlığıdır.

Ev təsərrüfatları və firmaların maksimumlaşdırma məsələlərini həll etdikdən sonra aşağıdakı tarazlıq şərtləri əldə edilir:

$$\begin{aligned} \frac{c_{t+1}}{c_t} &= \frac{\beta}{1 + \gamma} (MPK_{t+1} + 1 - \delta) \\ MPK_{t+1} &= \theta \frac{y_{t+1}}{k_{t+1}} = r_{t+1} \\ w_t &= \left(\frac{\alpha}{1 - \alpha} \right) \left(\frac{c_t}{1 - n_t} \right) \\ w_t &= (1 - \theta) e^{z_t} \left(\frac{k_t}{n_t} \right)^\theta \\ y_t &= e^{z_t} k_t^\theta n_t^{1-\theta} \\ c_t + i_t &= y_t, \end{aligned}$$

burada MPK_t kapitalın marjinal məhsuludur.

Tarazlıq şərtlərini əldə etdikdən sonra şokların təsirini təhlil edə bilərik. Qeyd edildiyi kimi RBT modellərindəki əsas şok ümumi faktor məhsuldarlığı ilə bağlıdır. Müsbət texnoloji şok baş verdikdə ($z_t \uparrow$) firmalar daha səmərəli olur və daha çox məhsul istehsal edir ($y_t \uparrow$). Nəticədə əməyə tələb artır ($n_t \uparrow$), əməyə tələbin artması isə əməkhaqlarının artmasına səbəb olur ($w_t \uparrow$). Ev təsərrüfatları artan məşğulluq və əməkhaqqı hesabına daha yüksək gəlir əldə edir və bunun müqabilində istehlak xərclərini artırır ($c_t \uparrow$). Bundan əlavə, texnoloji şok ev təsərrüfatlarının investisiya qərarlarına da təsir edir, daha yüksək gəlirlilik onları kapitala investisiya qoyuluşlarının artırılmasına şövq edir ($i_t \uparrow$).

Real Biznes Tsiklləri nəzəriyyəsinin makroiqtisadi siyasətə təsiri

1980-ci ilə qədər makroiqtisadi nəzəriyyəçilər arasında fikir ayrılığı olsa da, üç məsələyə dair ümumi razılıq əldə edilmişdir [4]. Birincisi, ümumi buraxılışın dəyişməsi uzunmüddətli tendensiya ilə müvəqqəti kənarlaşa bilər. Bu tendensiyanın müəyyən edilməsində texnoloji tərəqqi mühüm rol oynayır. İkincisi, iqtisadiyyatda qeyri-stabil-yə səbəb olan biznes tsikllər cəmiyyətin rifahını aşağı saldığı üçün arzu olunan deyil. Buna görə də, uyğun siyasətlər vasitəsilə qeyri-stabillik minimuma endirməlidir. Üçüncüsü, monetar sektorda dəyişikliklər biznes tsiklləri izah edən mühüm amil hesab edilir. Ənənəvi keynsçi, monetarist və yeni klassik iqtisadçıların hamısı bu üç əsas prinsip üzərində həmfikir olmuşdurlar. Bununla belə, onlar iqtisadi qeyri-sabitliyin necə azaldılması və pulun real buraxılışa təsir mexanizmi barədə fikir ayrılığına düşmüşdülər. Keynsçi və monetarist modellər pulun qeyri-neytrallığını adaptiv gözlənilər, əməkhaqqı və qiymətlərin tələbin dəyişməsinə ləng reaksiya ilə izah edirdilər. 1970-ci illərin yeni klassik taraz bazar modelləri isə pulun qeyri-neytrallığının səbəbini qeyri-mükəmməl məlumatlara malik olan agentlərdə görürdülər. İqtisadiyyatı stabil-ləşdirmək üçün monetaristlər və yeni klassik iqtisadçılar sabit pulun artım sürəti qaydasını təklif edirdilər, keynsçilər isə siyasət qərarlarında sərbəst olmağın tərəfdarı idilər [9]. Yeni klassik nəzəriyyənin birinci dalğasının məqsədi hökumətin aktiv müdaxiləsinə qarşı daha güclü nəzəri argument gətirmək idi [10]. Bundan əlavə, siyasi biznes tsikllərə dair ədəbiyyata görə siyasətçilər stabilləşdirmə siyasətindən iqtisadiyyatda dəyişkənliyi azaltmaqdan daha çox öz maraqları üçün istifadə edirlər [11].

1980-ci illərdə iqtisadi təfəkkürdə əhəmiyyətli dəyişiklik baş vermişdir. Nelson və Plosterun, Kidland və Prescottun tədqiqat nəticələri iqtisadçıları biznes tsikllərin mövcudluğundan şübhələnməyə əsas vermişdir [12, 13]. RBT nəzəriyyəçiləri biznes tsikl termininin uğursuz olduğunu iddia edirdilər, çünki o, iqtisadi artımı müəyyən edən qüvvələrdən asılı olmayan bir fenomenin izahını nəzərdə tutur. Bunun əvəzinə, nəzəriyyəçilər həm artımı, həm də tsiklləri birlikdə nəzərə alan bir yanaşma təklif edirdilər. Belə ki, standart neoklassik nəzəriyyəyə görə istehsal və məşğulluqda qısamüddətli

dövrə böyük dəyişikliklərin olması normaldır. Əslində, iqtisadiyyatda belə əhəmiyyətli dalğalanmalar olmasa, bu, qeyri-adi olardı [14]. RBT nəzəriyyəçilərinin fikrincə, müşahidə olunan bu dalğalanmalar ümumi rifahı azaldan buraxılışın uzunmüddətli trenddən kənarlaşmalar deyil. Daha doğrusu, tsikllər iqtisadi mühitdəki dəyişikliklərə optimal şəkildə cavab verən rəşional iqtisadi agentlərin davranışının nəticəsidir. Əldə edilən tarazlıq Pareto optimaldır, yəni ümumi rifahı maksimum dərəcədə artırır [15]. Buna görə də, RBT nəzəriyyəçiləri hökumətin bu dalğalanmaları azaltmaq üçün müdaxilə etməli olduğu fikrini qəbul etmərlər, çünki bu cür siyasətlər rifahı azalda bilər. İqtisadiyyatdakı dalğalanmalar texnoloji tərəqqidəki qeyri-müəyyənliyə optimal cavab kimi qəbul edilir. Bu yanaşma iqtisadi dalğalanmalar haqqında ənənəvi düşüncəni sual altına qoyur. Beləliklə, monetar amillər qeyri-stabilliyi izah etmək üçün əhəmiyyətsiz olur və pul siyasətinin real təsiri olmur. Pul neytral hesab olunur. Bundan əlavə, işçilərin nə qədər işləmək istədikləri barədə qərarı özləri verdiyinə görə, müşahidə edilən işsizlik könüllü hesab olunur. Real biznes tsikllər nəzəriyyəsində ÜDM-in dəyişkənliyi davamedici tarazlıq kimi başa düşülür. Nəticə etibarilə hökumətin “tam məşğulluq” kimi məqsədi mənasını itirir, çünki iqtisadiyyatın artıq tam məşğulluq səviyyəsində olduğu hesab olunur. Bununla belə, RBT nəzəriyyəçiləri qəbul edirlər ki, hökumətin qərarları, xüsusən də vergi və xərc siyasətində təhriflər yarada və neqativ təsir göstərə bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, RBT modellərində dövlət satınalmalarının müvəqqəti artması buraxılış və məşğulluğu artırır, çünki məcmu tələb genişlənilir, nəticədə real faiz dərəcələri qalxır və buna cavab olaraq işçi qüvvəsinin təklifi artır [4]. Əgər texnoloji dəyişiklik həm iqtisadi artımın, həm də dalğalanmaların müəyyən edilməsində həlledici rol oynayarsa, texnoloji tərəqqinin sürətinə təsir edən amilləri, o cümlədən institusional strukturları və tənzimləmələri daha yaxşı başa düşmək lazımdır. RBT nəzəriyyəçiləri hesab edirlər ki, keynsçi və monetarist iqtisadçıların stabilliyə verdiyi önəm çox bəha başa gələn səhv olmuşdur. Dinamik dünyada qeyri-stabillik həm arzu olunan, həm də qaçılmaz olaraq görünür [4]. Lakin belə fikir var ki, RBT nəzəriyyəsinin yüksəlişi əslində II Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə həyata keçirilən uğurlu kontrtsiklik siyasətin nəticəsidir [16]. Bu siyasətlər əvvəlki dövrlərlə müqayisədə məcmu tələbin şokları nəticəsində yaranan ÜDM-in dəyişkənliyini effektiv şəkildə azaltmışdır. Nəticədə, texnoloji şokların təsiri müasir biznes tsikllərin dominant mənbəyi kimi görünür.

Real Biznes Tsikllər nəzəriyyəsinə dair tənqidi fikirlər

Real biznes tsikllər nəzəriyyəsinin əsas tənqidi onun asanlıqla müşahidə olunmayan texnoloji şoklara böyük önəm verməsidir. İqtisadi dalğalanmaları izah etmək üçün lazım olan texnoloji şoklar kifayət qədər böyük və dəyişkən olmalıdır. Lakin texnoloji dəyişkənlik yüksək olmamalıdır, çünki texnoloji inkişaf adətən yavaş sürətlə baş verir

və rəvan ümumi təsirə malikdir [2]. Tənəzzüllərə səbəb ola biləcək texniki regressiyanın isə baş verməsinin səbəbini izah etmək çətindir.

Samers texnoloji şoklar qismində Solou qalığının (ümumi faktor məhsuldarlığının ölçüsü) variasiyasından istifadə etmə əleyhinə çıxış edir [17]. Solou qalığında böyük dəyişikliklər əslində izafi əmək qüvvəsinin toplanması səbəbindən istehsal funksiyasının adi davranışından kənara çıxması ilə izah edilə bilər. RBT nəzəriyyəçiləri iqtisadi yüksəliş zamanı əmək məhsuldarlığının artımını istehsal funksiyasında dəyişikliklərin sübutu kimi təqdim etsələr də, ənənəvi keynsçilər bunu əmək amilinin sabit xüsusiyyətinə aid edirlər. Tənəzzüllərdə qısamüddətli tənzimləmə xərcləri səbəbindən firmalar lazım olduğundan daha çox işçi saxlamağa meyllidirlər. Belə şəraitdə firmaların öz işçi qüvvəsini tam istifadə etmədiyindən məhsuldarlıq azalır. Bu, tənəzzül zamanı adətən istehsalatın azalmasının məşğulluğun azalmasından niyə daha böyük olduğunu izah edir. İqtisadiyyat bərpa olunduqca, firmalar öz işçi qüvvəsindən daha intensiv istifadə edirlər, bu da işçi qüvvəsi ilə müqayisədə məhsulun daha böyük faiz artımına səbəb olur [4].

Ümumiyyətlə, bir çox iqtisadçılar Solou qalığının tsiklik hərəkətini tənəzzüllər zamanı həm kapitalın, həm də əməyin tam istifadə edilməməsilə izah edirlər. Texnologiya sabit qalsa belə, Solou qalığı yenə də dəyişə bilər. Empirik faktlar göstərir ki, əgər kapitalın və işçi qüvvəsinin istifadə əmsalı biznes tsikli ilə birlikdə dəyişirsə, bu təsiri əks etdirən protsiklik Solow qalığı müşahidə ediləcək [3, 19].

Növbəti tənqid tənəzzülün texnoloji regressiya dövrü olması fikrilə bağlıdır. Tənəzzüllər hər zaman siyasətçilər və media nümayəndələrinin diqqətində olur, lakin mövcud texnologiyanın azalması ilə bağlı heç bir müzakirə aparılmır. Cəmiyyətə təsir edən əhəmiyyətli mənfi texnoloji şoklar baş versəydi, bu, hamıya məlum olardı [1].

Bu tənqiddə cavab olaraq, Hansen və Preskot texnoloji şoklara istehsal funksiyasında və ya istehsal imkanlarında baş verən dəyişiklikləri aid etmişdirlər [19]. Onların fikirincə hüquqi və institusional çərçivədə dəyişikliklər müəyyən texnologiyaların mənimsənilməsinə stimullaşdırıcı təsir göstərə bilər. Məsələn, hökumətin müdaxiləsi mənfi texnoloji şok kimi çıxış edə bilər. Bununla belə, Muellbauer qeyd etmişdir ki, 1990-cı illərin əvvəllərində Böyük Britaniyada yaşanan ağır tənəzzül 1988-1989-cu illərdə faiz dərəcələrinin əhəmiyyətli dərəcədə artması, sonradan əmlak qiymətlərinin aşağı düşməsi və 1990-cı ilin oktyabrından sonra bahalı məzənnə ilə məzənnə mexanizmində iştirakı kimi amillərlə asanlıqla izah edilə bilər [2]. Bu təsirlərin çoxu RBT nəzəriyyəsində adekvat şəkildə nəzərə alınmır.

Digər əhəmiyyətli tənqid işsizlik məsələsinə yönəlib. RBT modellərində işsizlik ya tamamilə yoxdur, ya da könüllü hesab olunur. Tənqidçilər bu fərziyyəni inandırıcı hesab etmirlər, xüsusən Böyük Depressiyaya baxarkən, çünki kütləvi işsizlik təkcə dövrlərarası əvəztmə və məhsuldarlıq şokları ilə izah edilə bilməz [17]. Eynilə 1980-ci

illərdə Avropada yaşanan işsizliyin əhəmiyyətli bir hissəsinin qeyri-ixtiyari olduğu iddia edilir, bu da yeni klassik iqtisadiyyat çərçivəsində izah edilə bilməyən mühüm müşahidədir [20]. Tobin [Ceyms Tobin (1918-2002) – amerikalı iqtisadçı, investisiya, pul və fiskal siyasət, maliyyə sahəsində yenilikçi töhfələr vermişdir. 1981-ci ildə maliyyə bazarlarının təhlili, o cümlədən xərc, məşğulluq, istehsal və qiymətlərə dair verilən qərarlarla əlaqələri üzrə apardığı yaradıcı və geniş tədqiqatlarına görə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür] də yeni klassik iqtisadçıları tərəfindən bütün işsizliyin könüllü olduğunun qəbul edilməsinə şübhə ilə yanaşır [21]. Əmək bazarının dinamikası tarazlıq nəzəriyyələri ilə uyğun gəlmir. Əgər işsizlik yalnız iqtisadi agentlər tərəfindən edilən könüllü seçimlərin nəticəsi olsaydı, vakansiya sayının və könüllü işdən çıxmaların protsiklik hərəkəti müşahidə edilməzdi. Tənəzzül dövrləri könüllü işdən çıxma nisbətində artması ilə xarakterizə olunmur.

Blinder Real biznes tsikllər nəzəriyyəsini tənqid edərək bildirmişdir ki, Pareto optimal resessiya nəzəriyyələri işsizliyin azaldılmasına çox da kömək etmir [22]. Blinder 1980-ci illərdə yüksək işsizlik probleminin həllinin vacibliyini vurğulamış, siyasətçilərin və iqtisadçıların bunu etməkdə uğursuz olduğunu diqqətə çatdırmışdır. RBT nəzəriyyəsində işsizliyə etinasızlıq tənqidçilər tərəfindən əhəmiyyətli zəiflik hesab olunur [23]. Lilien tərəfindən qurulan sektorlararası axınlar modelində texnoloji şoklar sektorlar arasında resursun, o cümlədən əmək qüvvəsinin yenidən bölüşdürülməsinə səbəb olur [24], lakin tənqidçilər hələ də RBT nəzəriyyəsində işsizliyə etinasızlığı əsas nöqsan kimi görürlər [4].

RBT nəzəriyyəsinə qarşı növbəti tənqidi fikir pulun neytrallığı və pul siyasətinin real iqtisadiyyata əhəmiyyətli təsir göstərmədiyi ilə bağlıdır. 1980-ci illərin əvvəllərində həm ABŞ, həm də Böyük Britaniya tərəfindən həyata keçirilən monetar antiinflasiya tədbirlərindən sonra dərin tənəzzülə məruz qaldığı bir vaxtda bu modellərin populyarlıq qazanması bir qədər ironikdir [4]. 1990-cı ildən 1992-ci ilə qədər Böyük Britaniyada baş verən iqtisadi tənəzzül də sərt pul siyasətindən təsirlənmişdir. Bu tənqiddə cavab olaraq, RBT nəzəriyyəçiləri iddia edirlər ki, 1980-ci illərin əvvəllərində baş vermiş tənəzzüllərdən qabaq 1979-cu ildə ikinci böyük neft şoku baş vermişdi. Lakin, bununla belə, iqtisadçıların əksəriyyəti pul siyasətinin qısa müddətdə neytral olduğuna əmin deyillər. Əksinə, araşdırmalar göstərir ki, nominal qiymət və əməkhaqqı sərtliliyi səbəbindən pul siyasəti məcmu tələbə qısamüddətli dövrdə əhəmiyyətli təsir göstərir [25, 26].

Növbəti tənqid RBT nəzəriyyəsində xarakterik agent konsepsiyasının geniş istifadəsi ilə bağlıdır. Milyonlarla müxtəlif fərdlərin seçimlərinə uyğun seçim edəcəyi fərz edilən xarakterik agenti istifadə etməklə, RBT nəzəriyyəçiləri müxtəlif agentlərin ümumiləşdirilməsi ilə bağlı çətinliklərdən yayınırırlar [4]. Bu yanaşma asimmetrik məlumat, mübadilə və koordinasiya məsələlərini kənarda qoyur. Lakin bir çox iqtisadçılar koordinasiya və müxtəliflik problemlərini makroiqtisadi nəzəriyyədə vacib hesab edirlər [27, 28]. Biznes tsikllər əsasən koordinasiya problemləri və mübadilə uğursuzluqları kimi

səbəblərdən baş verirsə, o zaman Robinzon Kruzo iqtisadiyyatının fərz edilməsi məqbul tədqiqat strategiyası deyil.

Real Biznes Tsikllər nəzəriyyəsində son yeniliklər

Bütün tənqidlərə baxmayaraq, RBT çərçivəsi hələ də müxtəlif iqtisadi aspektlərin təhlilində istifadə olunur. Məsələn, Feve və b. RBT modelinə maliyyə vasitəçilərini əlavə etməklə iqtisadiyyatda maliyyə sürtünmələri (Maliyyə sürtünmələri firmaların bütün tələb olunan investisiyaları kənar mənbələrdən maliyyələşdirməsinə mane olan maliyyə məhdudiyyətləridir [30]) ilə tsiklik asimetriya arasındakı əlaqəni təhlil edirlər [29]. Onların tədqiqatı göstərir ki, maliyyə sürtünmələri kapitalın yığılmasını yavaşladır. Bu, investisiya şoklarının maliyyə vasitəçiliyində zamanla dəyişən sürtünmələrə oxşadığını göstərir. Onların modelindəki asimetriya maliyyə vasitəçilərinin iflasa dair qərarından yaranan qeyri-xətliliyindən irəli gəlir. İflasın paylanması asimetriya müsbət olduğundan kredit-depozit taraz faiz fərqi paylamasında da asimetriya müsbətdir, kapital, buraxılış və istehlakın paylamalarında isə asimetriya mənfidir. Müəlliflər dövlət tənzimləməsinin iflas tezliyinə və rifaha təsirini araşdıraraq, daha sərt tənzimləmənin iflas ehtimalını azaltıldığını və tsiklik qazancları yaxşılaşdırdığını, lakin tarazlıq xərclərini artırdığını aşkar etmişdirlər. Onların apardığı empirik simulyasiyalar modelinin ABS göstəricilərində müşahidə olunan asimetriyanı təkrarlama biləcəyini təsdiqləyir.

Bernstein və b. böhran zamanı ixtiyari işsizliyin mövcudluğu ilə bağlı tənqidlərə cavab olaraq RBT çərçivəsini müdafiə etməyə çalışmışdılar [31]. Onlar işsizlik və vakansiyalardakı dalğalanmalarda uyğunluq elastikliyin rolunu vurğulamış, modelin əmək bazarının müxtəlif xüsusiyyətlərinə uyğun olmasına imkan verən identifikasiya sxemini hazırlamışdılar. Bu modeldə olan dəyişənlərdə statistikaya uyğun volatilliyi yaratmağa imkan vermişdir. Bundan əlavə, müəlliflər şokların işdən ayırma nisbətinə ötürülməsini təhlil etmiş və bunun həm qısamüddətli, həm də uzunmüddətli işsizlik dəyişkənliyinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir etdiyini tapmışdılar. İş tapmış olanların nisbətinin endogen olduğu vurğulanmışdır, çünki o, işdən ayırma nisbəti və əmək məhsuldarlığında baş vermiş dəyişikliklərdən təsirlənir.

RBT çərçivəsinə həmçinin institusional inkişafın iqtisadi təsirini öyrənmək üçün müraciət edilir. Belə ki, Germashevski (*Germashevski*) və b. Çinin institusional xüsusiyyətlərini (zəif mülkiyyət hüquqları, iqtisadiyyatda yüksək dövlət payı) standart RBT modelinə daxil edərək ölkənin real biznes tsikllərini araşdırmışdılar [32]. Onlar özgəninkiləşdirməyə və dövlət müəssisələrinə fokuslanmışdılar. Özgəninkiləşdirmələr və hökumət tərəfindən şirkətlərin gələcək mənfəət axınını azaldan tədbirlər endogen kimi modelləşdirilir. Daha çox əsas vəsaiti olan və özgəninkiləşdirmələrə qarşı immunitetli dövlət müəssisələri CES aqreqatoru vasitəsilə özəl müəssisələrlə qarşılıqlı əlaqədə olur.

Onların nəticələrinə görə, özgəninkiləşdirmələr Çində makroiqtisadi dəyişkənliyə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Fernandez-Villaverde və Guerron-Quintana qeyri-müəyyənliyin rolunu və onun biznes tsikllərlə əlaqəsini araşdırmışdılar [33]. Tədqiqat nəticələri göstərir ki, makroiqtisadi qeyri-müəyyənlik kontrtsiklik xarakter daşıyır, yəni yüksək qeyri-müəyyənlik zəif iqtisadi aktivliklə müşahidə edilir. Məqalədə təqdim edilmiş model qeyri-müəyyənlik şoklarını biznes tsiklləri ilə əlaqələndirən mexanizmləri, o cümlədən maliyyə sürtünmələrini özündə birləşdirir. Müəlliflər qeyri-müəyyənlik şokları ilə maliyyə sürtünmələri arasında qarşılıqlı əlaqənin olmasını vurğulamışdılar. Belə ki, əsas kapitalla investisiyaların gəlməsini çətinləşdirən sərt maliyyə sürtünmələri qeyri-müəyyənlik şoklarının təsirini gücləndirir.

Evans və b. makroiqtisadi modellərdə rəasional gözləntilər və gözləntilərin koordinasiya mövzusu ətrafında müzakirələri davam etdirmişdirlər [34]. Onlar müxtəlif yanaşmaları, o cümlədən adaptiv öyrənmə metodu və “eduktiv” baxışı nəzərdən keçirmişdirlər. Gözləntilərin koordinasiyası hətta xüsusi rəasional gözləntilər tarazlığına malik olan modellərdə mühüm rol oynayır, lakin real biznes tsikllər modellərində koordinasiyaya nail olmaq çox çətin məsələdir. Bunun üçün zamanla müşahidə edilən məlumatları nəzərə alan adaptiv öyrənmə zəruri ola bilər. Müəlliflər reallaşmış addımları gələcək haqqında gözləntilərlə uyğunluğunu göstərmək üçün “B-sabitlik” konsepsiyasını təqdim etmişdirlər.

RBT modelləri vasitəsi ilə ətraf mühit məsələlərini araşdıran tədqiqat işlərinə də rast gəlmək olur. Məsələn, Vasilev Bolqarıstan timsalında ətraf mühitin keyfiyyətinin məcmu iqtisadi fəaliyyətə təsirini tədqiq etmişdir [35]. Məqalədə çirklənmənin neqativ təsirlərini neytrallaşdırmaq üçün vergilər və ətraf mühitin qorunmasına yönəldilmiş tədbirlər vasitəsilə hökumətin müdaxiləsinin vacibliyi vurğulanmışdır. Müəllif faydalılığı artıran ətraf mühitin keyfiyyətini, endogen əmək təklifi və hökumət sektorunu daxil etməklə standart RBT modelini təkmilləşdirmişdir. Əməyin təklifi digər model dəyişənləri ilə qarşılıqlı əlaqədə olmaqla və əmək bazarında tsiklik dalğalanmalara təsir etməklə modeldə mühüm rol oynayır. Modeldə çirklənmə emissiya şoku texnoloji şok kimi təsir edir, lakin onun təsiri kəmiyyətcə kiçikdir.

Lansing iqtisadi dəyişənlərdəki dəyişkənliyi izah etmək üçün modellərə meyil və gözləntilərin daxil edilməsini təklif etmişdir [36]. Məqalədə meyilə əsaslanan davranışları ehtiva edən RBT modeli təqdim edilmişdir. Modeldə fundamental şoklar nəzərdən keçirilmiş və fundamentallarla əlaqəsi olmayan “səhimə meyil şoku” daxil edilmişdir. Gələcək kapital dəyərinə əsaslanan şərti proqnozu hazırlamaq üçün meyil ölçüsündən istifadə edilmişdir. Modelin nəticələri ABŞ-nin makroiqtisadi statiskası ilə uyğundur və modellə qiymətləndirilmiş meyil şoku ilə sorğudan əldə olunan istehlakçı meyilinin ölçüləri arasında güclü korrelyasiya tapılmışdır.

Horvath inkişaf etməkdə olan ölkələrin və inkişaf etmiş ölkələrin biznes tsikllərinin arasındakı fərqlərində qeyri-formal iqtisadiyyatın miqyası və faiz dərəcələrinin dəyişməsinin rolunu araşdırmışdır [37]. Tədqiqatın nəticələrinə görə, qeyri-formal iqtisadiyyatın ölçüsü ilə istehlakın nisbi dəyişkənliyi arasında müsbət əlaqə mövcuddur. Bundan əlavə, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə faiz dərəcələrinin kontrtsiklik xarakteri və böyük dəyişkənliyi haqqında faktlar təqdim edilmişdir. Model formal və qeyri-formal sektorları özündə birləşdirir. Qeyri-müəyyənlik xüsusi texnoloji şoklar və ölkə spredinin ekzogen dalğalanmaları vasitəsilə modelə daxil edilmişdir. Ölkə spredinin artması formal sektorda çalışan şirkətlər üçün daha yüksək faiz xərclərinə səbəb olaraq formal istehlakın qeyri-formal istehlakla əvəzlənməsinə, formal sektora investisiyaların azalmasına və qeyri-formal sektorda aktivliyin artmasına səbəb olur. Model həmçinin göstərir ki, faizlərin artımı formal sektorda istehsalatın və iş saatlarının azalması ilə nəticələnərək ticarət balansını yaxşılaşdırır.

Nəticə və yeni tədqiqat üföqləri

Keçən əsrdə RBT nəzəriyyəsi mürəkkəb bir inkişaf yolu keçmiş, o həm tənəzzül, həm də intibah dövrünü yaşamışdır. Əvvəl iqtisadçılar tsiklləri təhlil etmək üçün tələb və təklif amillərinə diqqət yetirirdilər. Lakin Böyük Depressiyadan sonra iqtisadçılar monetar şəraitə və psixoloji amillərə önəm verməyə və hökumətin müdaxiləsini zəruri hesab etməyə başlamışdılar. 1960-cı illərin sonuna qədər Keynes nəzəriyyəsi iqtisad elmində dominant çərçivə idi. Bu nəzəriyyə monetar və fiskal siyasətlər vasitəsilə tələb, inflyasiya və işsizliyin kontrol edilməsini təklif edir. Lakin 1970-ci illərdə RBT nəzəriyyəsi geri qayıdaraq keynsçi yanaşmanın dürüstlüyünü sual altına qoymuşdur. İqtisadçılar başa düşməyə başlamışdılar ki, Keynes nəzəriyyəsinin dayanıqlı mikroiqtisadi əsası yoxdur. Keynes nəzəriyyəsinin güclü mikroiqtisadi təməlinin olmaması və rəasional gözləntiləri nəzərə almaması biznes tsikllərin dinamikasının təhlilini çətinləşdirmişdir. Keynes nəzəriyyəsinə yönəldilmiş tənqiddə cavab olaraq 1980-ci illərdə RBT nəzəriyyəsi ortaya çıxmışdır. Yeni nəzəriyyə həm iqtisadi artım, həm də tsikllər üçün texnoloji tərəqqinin əhəmiyyətini vurğulamışdır. RBT nəzəriyyəsi sabitliyi həm arzu olunan, həm də qaçılmaz hesab edərək hökumətin müdaxiləsini faydasız hesab edir. Bununla belə, real biznes tsikllər nəzəriyyəsi ciddi tənqidlə üzləşmişdir. Tənqid əsasən nəzəriyyənin müşahidə olunmayan texnoloji şoklara böyük önəm verilməsi, qeyri-ixtiyari işsizliyə laqeyd yanaşması, pulun neytrallığı və xarakterik agent konsepsiyasından istifadəsinə fokuslanmışdır. Tənqidçilər iddia edirlər ki, bu çatışmazlıqlar onun praktikliyini və real iqtisadi tsikllərin təhlilini məhdudlaşdırır. RBT nəzəriyyəsinin yüksəlişinə II Dünya müharibəsindən sonrakı uğurlu kontrtsiklik siyasətlər zəmin yaratmışdır, bu siyasət tələbdən yaranan ÜDM-in volatilliyini azaltmış və texnoloji şokların təsirini qabartmışdır.

Bütün mübahisəli məqamlara baxmayaraq RBT çərçivəsini istifadə edərək tsikllərin səbəblərini və müxtəlif iqtisadi aspektlərini araşdıran tədqiqatların aparılması davam edir. Onlar maliyyə sürünmələri, əmək bazarı dinamikası, institusional məsələləri və ekoloji problemlərin biznes tsikllərin asimetriyasına və dəyişkənliyinə təsirini tədqiq edir. Bundan əlavə, iqtisadi volatilliyinin mürəkkəbliklərini daha yaxşı başa düşmək üçün modellərdə qeyri-müəyyənlik, meyil və gözləntilərin koordinasiyasının rolu araşdırılır. Tədqiqatlar həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələri əhatə edir və müxtəlif iqtisadi kontekstlərdə RBT nəzəriyyəsinin aktuallığını göstərir. Ümumilikdə bu tədqiqatlar müxtəlif şəraitlərdə biznes tsiklləri formalaşdıran çoxşaxəli amillər haqqında nəticələri təqdim edərək RBT nəzəriyyəsinin inkişafına töhfə verir. Gələcək tədqiqatlar ekoloji, geosiyasi, səhiyyə, maliyyə və digər qeyri-ənənəvi şokların təsirinin RBT çərçivəsində təhlilinə fokuslana bilər. Bu şokların ənənəvi texnologiyə və məhsuldarlıq şokları ilə necə qarşılıqlı əlaqədə olduğunu öyrənməklə qeyri-ənənəvi şokların biznes tsikllərə ötürülmə mexanizmlərini başa düşmək mümkün olacaq. Əlavə olaraq, tədqiqatçılar bu cür şokların iqtisadi fəaliyyətə mənfi təsirlərinin yumşaldılmasında fiskal siyasətin effektivliyini, eləcə də bu şokların iqtisadi artıma və dayanıqlılığa uzunmüddətli təsirlərini qiymətləndirə bilərlər. Qeyri-ənənəvi şokların əmək bazarı dinamikası, ticarət əlaqələri və resurs bölgüsü ilə necə kəsişdiyini başa düşmək üçün real dünyadakı iqtisadi tsikllərin mürəkkəbliklərini daha yaxşı izah edə bilərlər və gözlənilməz şoklara qarşı siyasi reaksiyalarının formalaşdırılmasına dəstək ola bilərlər daha əhatəli və real modelin işlənilməsi üçün hazırlanması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat

1. Mankiw, N. G. (1989). Real Business Cycles: A New Keynesian Perspective. *Journal of Economic Perspectives*, 3 (3), 79-90.
2. Muellbauer, J. (1997). The Assessment: Business Cycles. *Oxford Review of Economic Policy*, 13(3), 1-18.
3. Braun, R. A., Evans, Ch. L. (1998). Seasonal Solow Residuals and Christmas: A Case for Labor Hoarding and Increasing Returns. *Journal of Money, Credit and Banking*, 30(3), 306-330.
4. Snowdon, B., Vane, H. R. (2014). The real business cycle school. In *Modern macroeconomics: Its origins, development and current state*. essay, Elgar.
5. Plosser, C. I. (1989). Understanding real business cycles. *Journal of Economic Perspectives*, 3(3), 51-77.
6. Friedman, M. (1968). The Role of Monetary Policy. *The American Economic Review*, 58(1), 1-17.
7. Lucas, R. E. (1976). Econometric policy evaluation: A Critique. *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 1, 19-46.
8. Cooley, T. F., Prescott, E. C. (2020). Economic growth and business cycles. *Frontiers of Business Cycle Research*, 1-38.
9. Modigliani, F. (1986), *The Debate Over Stabilisation Policy*, Cambridge: Cambridge University Press.
10. Kydland, F. E., Prescott, E. C. (1977). Rules rather than discretion: The inconsistency of optimal plans. *Journal of Political Economy*, 85(3), 473-491.
11. Nordhaus, W. D. (1975). The political business cycle. *The Review of Economic Studies*, 42(2), 169-190.
12. Nelson, C. R., Plosser, C. R. (1982). Trends and random walks in macroeconomic time series. *Journal of Monetary Economics*, 10(2), 139-162.

13. Kydland, F. E., Prescott, E. C. (1982). Time to build and aggregate fluctuations. *Econometrica*, 50(6), 1345-1370.
14. Prescott, E. C. (1986). Theory ahead of Business-Cycle Measurement. *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 25, 11–44.
15. Long, J. B., Plosser, C. I. (1983). Real Business Cycles. *Journal of Political Economy*, 91(1), 39–69.
16. Chatterjee, S. (1999), Real Business Cycles: A Legacy of Countercyclical Policies. *Federal Reserve Bank of Philadelphia Business Review*, January/ February
17. Summers, L.H. (1986), Some Sceptical Observations on Real Business Cycle Theory. *Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review*, Fall.
18. Millard, S. (1997). The labour market over the business cycle: Can theory fit the facts? *Oxford Review of Economic Policy*, 13(3), 70–92.
19. Hansen, G. D., Prescott, E. C. (1993). Did Technology Shocks Cause the 1990-1991 Recession? *The American Economic Review*, 83(2), 280–286.
20. Carlin, W., Soskice, D. (1990), *Macroeconomics and the Wage Bargain*, Oxford: Oxford University Press.
21. Tobin, J. (1980). Are new classical models plausible enough to guide policy? *Journal of Money, Credit and Banking*, 12(4), 788-799.
22. Blinder, A. S. (1988). The fall and rise of Keynesian economics. *Economic Record*, 64(4), 278–294.
23. Hoover, K.D. (1988), *The New Classical Macroeconomics: A Sceptical Inquiry*, Oxford: Basil Blackwell.
24. Lilien, D. M. (1982). Sectoral Shifts and Cyclical Unemployment. *Journal of Political Economy*, 90(4), 777–793.
25. Blanchard, O.J. (1990). Why Does Money Affect Output? A Survey' in B.M. Friedman and F.H. Hahn (eds), *Handbook of Monetary Economics*, New York: North-Holland.
26. Romer, P. M. (1994). The Origins of Endogenous Growth. *The Journal of Economic Perspectives*, 8(1), 3–22.
27. Akerlof, G. A. (2002). Behavioral Macroeconomics and Macroeconomic Behavior. *The American Economic Review*, 92(3), 411–433.
28. Snowdon, B. (2004). Outside the mainstream: An interview with Axel Leijonhufvud. *Macroeconomic Dynamics*, 8(1), 117–145.
29. Fève, P., Sanchez, P. G., Moura, A., Pierrard, O. (2021). Costly default and skewed business cycles. *European Economic Review*, 132, 103630.
30. Rashid, A., Jabeen, N. (2018). Financial frictions and the cash flow – external financing sensitivity: Evidence from a panel of Pakistani firms. *Financial Innovation*, 4(1).
31. Bernstein, J., Richter, A.W., Throckmorton N.A. (2020). The Business Cycle Mechanics of Search and Matching Models. Working Papers 2026, Federal Reserve Bank of Dallas.
32. Germaschewski, Y., Horvath, J., Rubini, L. (2021). Property rights, expropriations, and business cycles in China. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 125, 104100.
33. Fernández-Villaverde, J., Guerrón-Quintana, P. A. (2020). Uncertainty shocks and business cycle research. *Review of Economic Dynamics*, 37(S1), S118-S146.
34. Evans, G. W., Guesnerie, R., McGough, B. (2018). Eductive stability in real business cycle models. *The Economic Journal*, 129(618), 821–852.
35. Vasilev, A. (2018). A real-business-cycle model with pollution and environmental taxation: the case of Bulgaria, *Journal of Environmental Economics and Policy*, 7(4), 441-451.
36. Lansing, K. J. (2018). Real business cycles, animal spirits, and stock market valuation. *International Journal of Economic Theory*, 15(1), 77–94.
37. Horvath, J. (2018). Business cycles, informal economy, and interest rates in emerging countries. *Journal of Macroeconomics*, 55, 96–116.